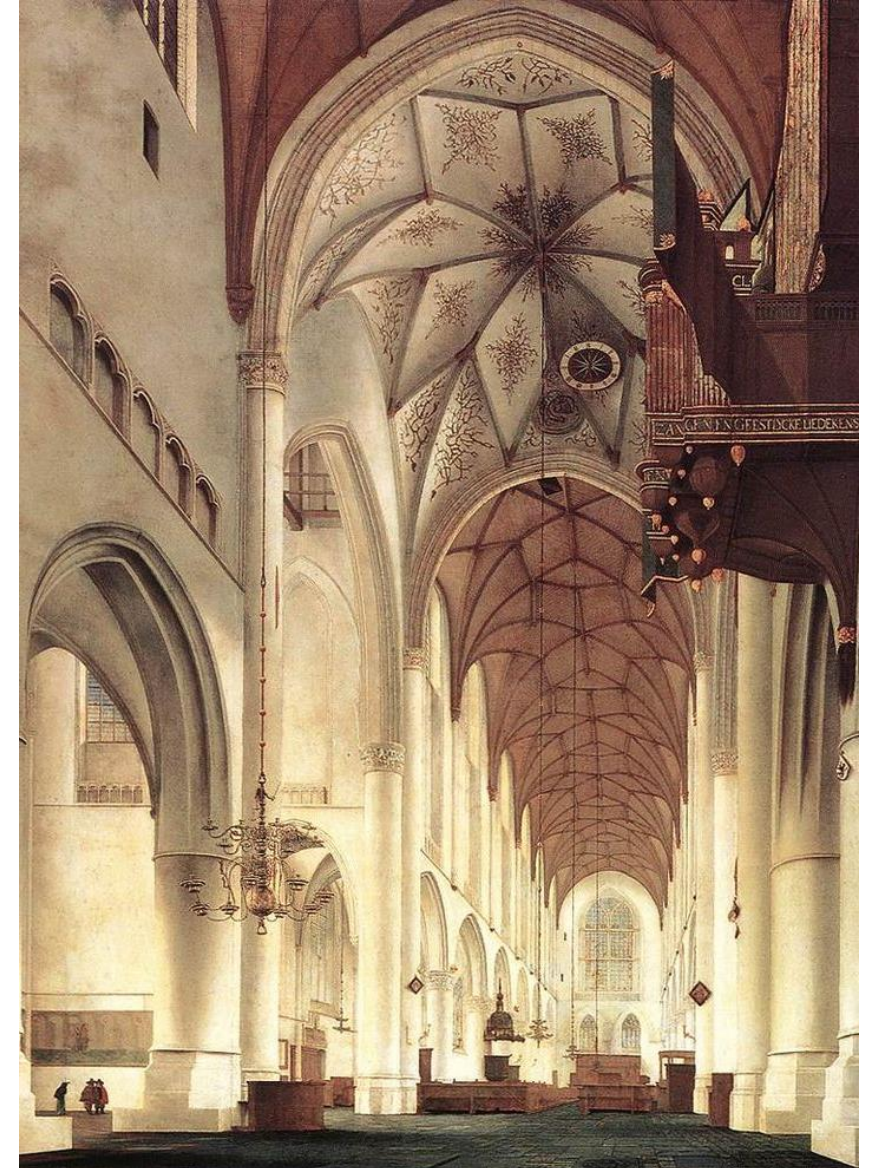

Ruimte uitbeelding (en perspectief) in de beeldende kunst klas 2 - kunstbeschouwend

Rechts een schilderij van een “kerkinterieur” geschilderd door Pieter Saenredam. Het is de Sint Bavo kerk te Haarlem in 1648. Je ervaart als beschouwer een grote, indrukwekkende ruimte.

In verschillende kunststromingen zie je dat de uitbeelding van ruimte verandert. Inhoud en vorm hangen nauw samen met elkaar. Elke stijlperiode kent een eigen werkelijkheidsbeleving die nauw samenhangt met sociaal-maatschappelijke en economische ontwikkelingen.

In deze powerpoint leer je over de samenhang van “tijdsgeest in stijlperiodes” en “uitbeelding van ruimte” in de kunst.

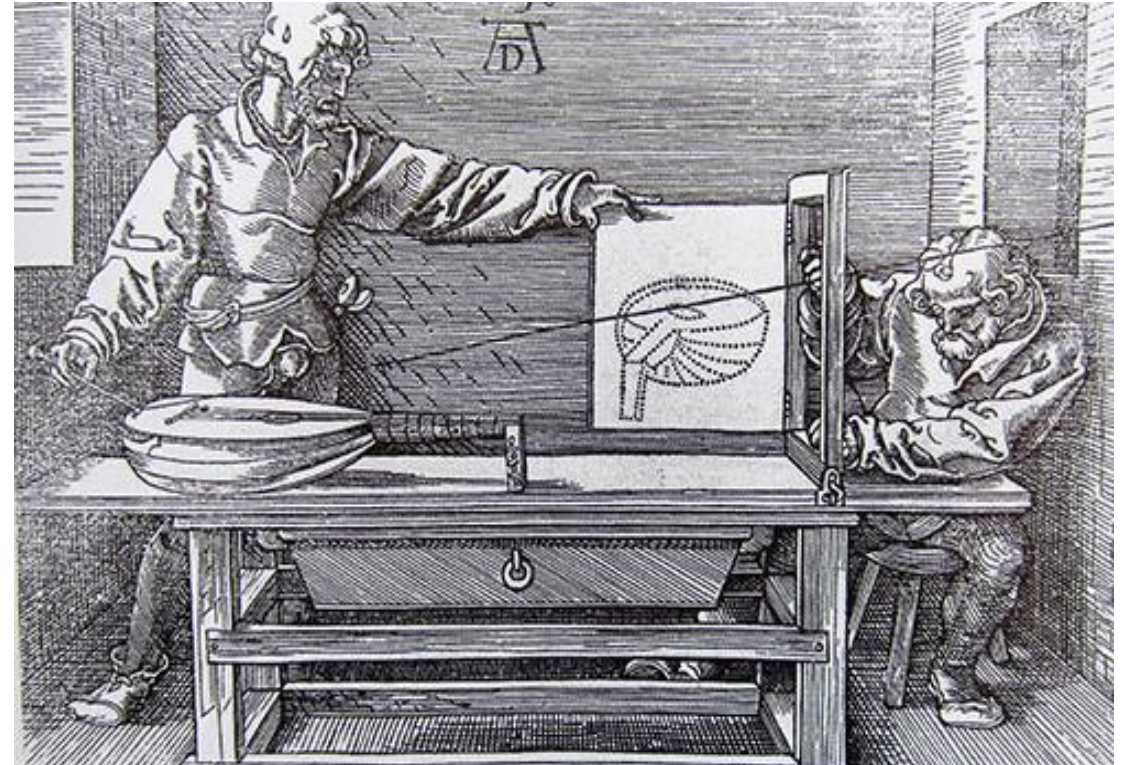
Het begrip perspectief - DE en HET perspectief

Je bent het begrip “perspectief” vast wel eens tegen gekomen. In de beeldende kunst wil dat meestal zeggen dat er “ruimte” op een plat vlak uitgebeeld wordt.

DE perspectief betekent “doorzichtigkude”, de kunst om iets driedimensionaals op een plat vlak af te beelden.

HET perspectief betekent meestal “vergezicht” of “het standpunt”.

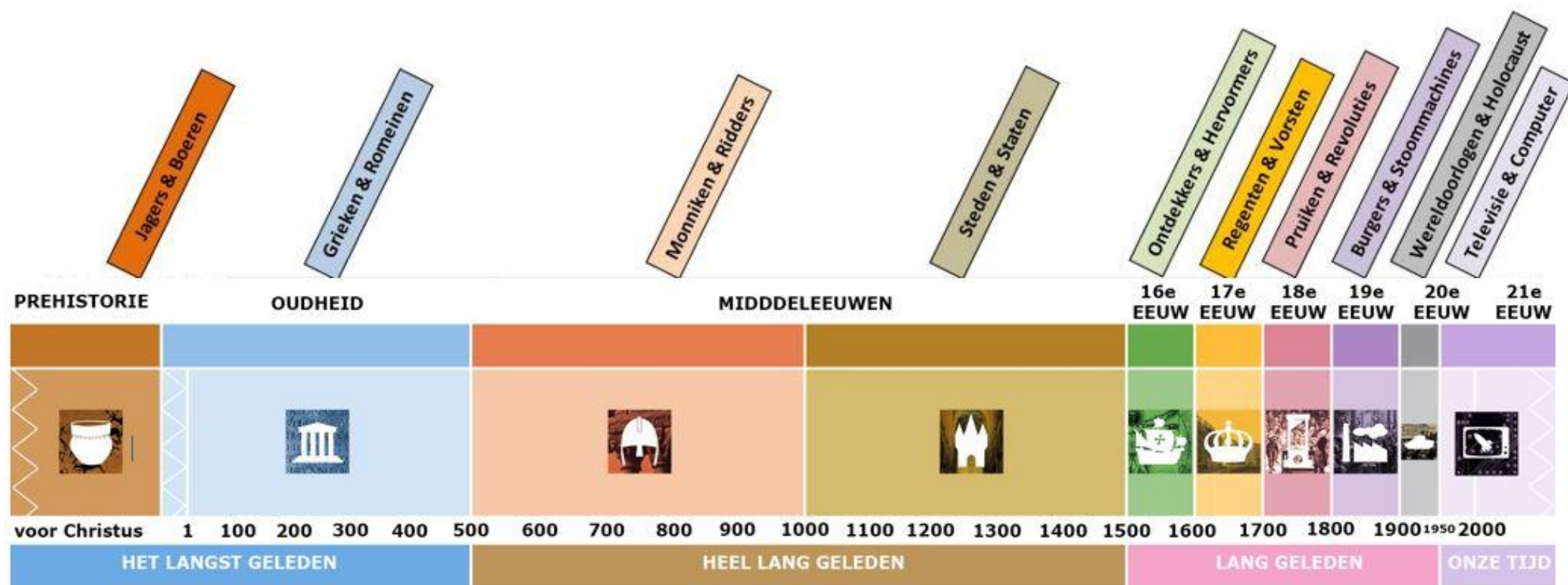
Vóór de tijd van de Renaissance, de ontdekking van het centraalperspectief, keken mensen aandachtig en probeerden het waargenome zo goed mogelijk te verbeelden. Je ziet wat waarneming doet: **kijken** en **weten** gaan hand in hand.

Rechts een gravure uit 1525 van Albrecht Dürer, (1471-1528).

De tijdlijn, hoe wordt “gekeken” en hoe wordt vervolgens ruimte in de beeldende kunst weergegeven?

Prehistorie, de grotschilderingen van Lascaux

In de Prehistorie treffen we al vormen van kunst aan. In de grotten van Lascaux, (Dordogne) Frankrijk zijn deze afbeeldingen gevonden. Het zijn de beelden die de jagers in het Stenen Tijdperk waarschijnlijk zo “gezien” hebben.

De voorstellingen worden meestal in contour weergegeven. Het geeft meestal heel krachtige beelden weer die voor de herkenning zo belangrijk zijn. Je kunt helaas niet meer in deze grotten komen omdat het toerisme op grote schaal schadelijk is voor de schilderijen. Je kunt langs de schilderijen lopen en zo een soort beeldverhaal “lezen”, een aaneenschakeling van beelden. De voorloper van de film?

De Oudheid, de Grieken

In de Griekse Oudheid was veel aandacht voor innerlijke diepte, betekenissen.

We komen de schilderkunst tegen op vazen.

Je ziet dat de vormen voornamelijk worden weergegeven in “contour” of zij-aanzicht.

De Grieken gingen tegen het eind van de 5e eeuw v. Chr. objecten perspectivisch verkort afbeelden en maakten gebruik van schaduw. De resultaten berustten nog op proberen. De Grieken kenden nog geen constructies voor het centraalperspectief, hoewel dit vaak wel werd benaderd.

Dit beeld is een verhaal op zich. Op de volgende dia kun je er meer over lezen.

Titel afbeelding: “Apollo en zijn raaf”, ca. 460 v. Chr. Gevonden in een graf te Delphi. De schaal staat in het museum van Delphi.

Begrippen en uitleg van de “tondo” (vorige dia)

Chiton: Kledingstuk dat bestaat uit rechte lappen stof uit de Griekse Oudheid.

Himation: Griekse mantel

Diphros: Een vouwkrukje met gebogen poten. Het kon gemakkelijk meegenomen worden.

Plengoffer: een vloeistof die uitgegoten wordt voor een god, geest of ter herinnering aan een overledene. Het was gebruikelijk in vele religies in de oudheid, en is nog steeds in gebruik in vele hedendaagse culturen.

Aesclepius: God van de geneeskunde

Tondo: een rond schilderij of reliëf

Patera: Griekse of Roemeise drinkbeker.

Apollo, de Griekse zonnegod, is op een ondiepe schaal afgebeeld met een krans van laurierblad of mirte. Hij draagt een witte chiton, een purperrode himation en sandalen. Hij zit op een diphros met leeuwenpoten. Apollo houdt een lier onder zijn linkerarm en giet met zijn rechterhand een plengoffer.

Tegenover hem zit een zwarte raaf of kraai. In bijna alle culturen zijn er verhalen die beschrijven hoe deze -oorspronkelijk witte vogel- zwart werd. In de Griekse mythe wordt de schone koningsdochter Coronis zwanger van Apollo, die vervolgens een witte raaf over haar liet waken.

Nog voor de geboorte van het kind trouwde Coronis echter met Ischys. De kraai bracht Apollo op de hoogte: deze doodde Coronis en Ischys en maakte in zijn woede de raaf -als bringer van het slechte nieuws- zwart. Bij de begrafenis redde Apollo nog wel het ongeboren kind: dit werd Aesclepius, de vader van de geneeskunde.

Deze tondo (ronde schildering) is gemaakt op een offerschaal van witte klei. Het schaalje heeft een diameter van 18 cm en twee handvaten. Het is gevonden in een graf, waarschijnlijk van een priester, in Delphi.

Zo'n offerschaal -de patera- had in de oudheid een verhoogd midden zodat het beter kon worden vastgehouden. De duim zou dan het plengoffer ook niet ontheiligen als de wijn of olie uitgegoten werd. Gevuld met vloeistof moet de voorstelling op het schaalje op een bijzondere manier tot zijn recht zijn gekomen.

De Oudheid

De Romeinen

Bij de Romeinse kunst in de Oudheid gaat het meer om het vertoon van macht, vertoon van idealen en handel drijven.

Hiernaast een detail van de zuil van Trajanus (114). Het is een triomfzuil. De veldtocht die het verbeeld, is als een soort stripverhaal om de zuil gelegd.

Ruimte in de Middeleeuwen

Ambrogio Lorenzetti: “Allegorie van het goede en het slechte bestuur”, 1338
Muurschildering in de Sala della Pace van het Palazzo Pubblico (stadhuis) te Siena.

In dit schilderij zie je dat de compositie de “nevenschikking” is gebruikt. Alle delen staan naast, boven of onder elkaar geplaatst op het vlak.

Om dit werk goed te bekijken en te begrijpen zul je het hele werk met je ogen als het ware moeten “scannen”. Er gebeurt overal wel wat in het beeld. Je ziet dat het perspectief niet één centraal verdwijnpunt kent. Het lijkt een optelsom van gebeurtenissen. Zouden we zelf ook niet zo de werkelijkheid ervaren?

Ruimte in de Renaissance

Hiernaast zie je “Het banket van Herodes”, geschilderd door Domenico Ghirlandaio (1486-1490). Het is een fresco. Een fresco is een muurschildering in natte kalk.

Je ziet hier veel “symmetrie”.

De ruimte is logisch geordend door herhaling en spiegeling van beeldelementen.

De kunstenaars Alberti en Brunelleschi zijn belangrijke ontdekkers van centraalperspectief. In Nederland kennen we Hans Vredeman de Vries die grondregels voor het tekenen van perspectief vastlegde.

Ruimte in de Renaissance

Hiernaast zie je “Het banket van Herodes” nogmaals. Op de afbeelding zijn rode lijnen getekend. Alle lijnen komen samen in één punt, het verdwijnpunt. In dit voorbeeld zie je dat het verdwijnpunt in de ogen van de hoofdpersoon van het tafereel valt.

Vraag: Waarom denk je, heeft de kunstenaar hiervoor bewust gekozen als je denkt aan de inhoud(-en) van de Renaissance?

De ruimte wordt “geconstrueerd” aan de hand van de afmetingen van de mens. Dit is een voorbeeld van centraalperspectief of “ooghoogteperspectief”.

Centraalperspectief

Ook: lijnperspectief; soms: ooghoogteperspectief. De centrale perspectief of de centrale projectie is een vorm van perspectief waarbij dat wat gezien wordt, op een plat vlak wordt uitgebeeld *vanuit het standpunt van het oog van de waarnemer*.

In het algemeen geldt: de vormen zijn kleiner als ze verder weg zijn, de vluchtlijnen komen samen in verdwijnpunten op ooghoogte. Als er meer verdwijnpunten zijn, is er altijd één centraal verdwijnpunt (en wel ongeveer op ooghoogte).

In de renaissance is het centrale verdwijnpunt is vaak het "natuurlijk" middelpunt van de tekening, bijvoorbeeld Christus in de afbeelding. In de schilderkunst is vaak sprake van centraal perspectief. We spreken dan ook wel van de “onderschikking” in de compositieleer. Het “verstand” laat alle perspectivische lijnen naar één of meer punten samenkomen.

Ruimte in de Barok

Hiernaast zie je een schilderij van Hendrik van Balen 1575 – 1632 (de Oudere) geschilderd in 1620, olieverf op paneel. Het schilderij hangt in de St. Jacobskerk in Antwerpen. Het draagt de titel: "De Heilige Drievuldigheid".

Hier zie je grote dynamiek en weelderigheid. De werkelijkheid is overdreven. Hier is het niet mogelijk om één vluchtpunt of verdwijnpunt te vinden. De werkelijkheidsbeleving is als een droom, alles beweegt. Het gevoel krijgt de overhand boven het verstand. De wolken en de lucht maken dat alles in de ruimte lijkt te zweven.

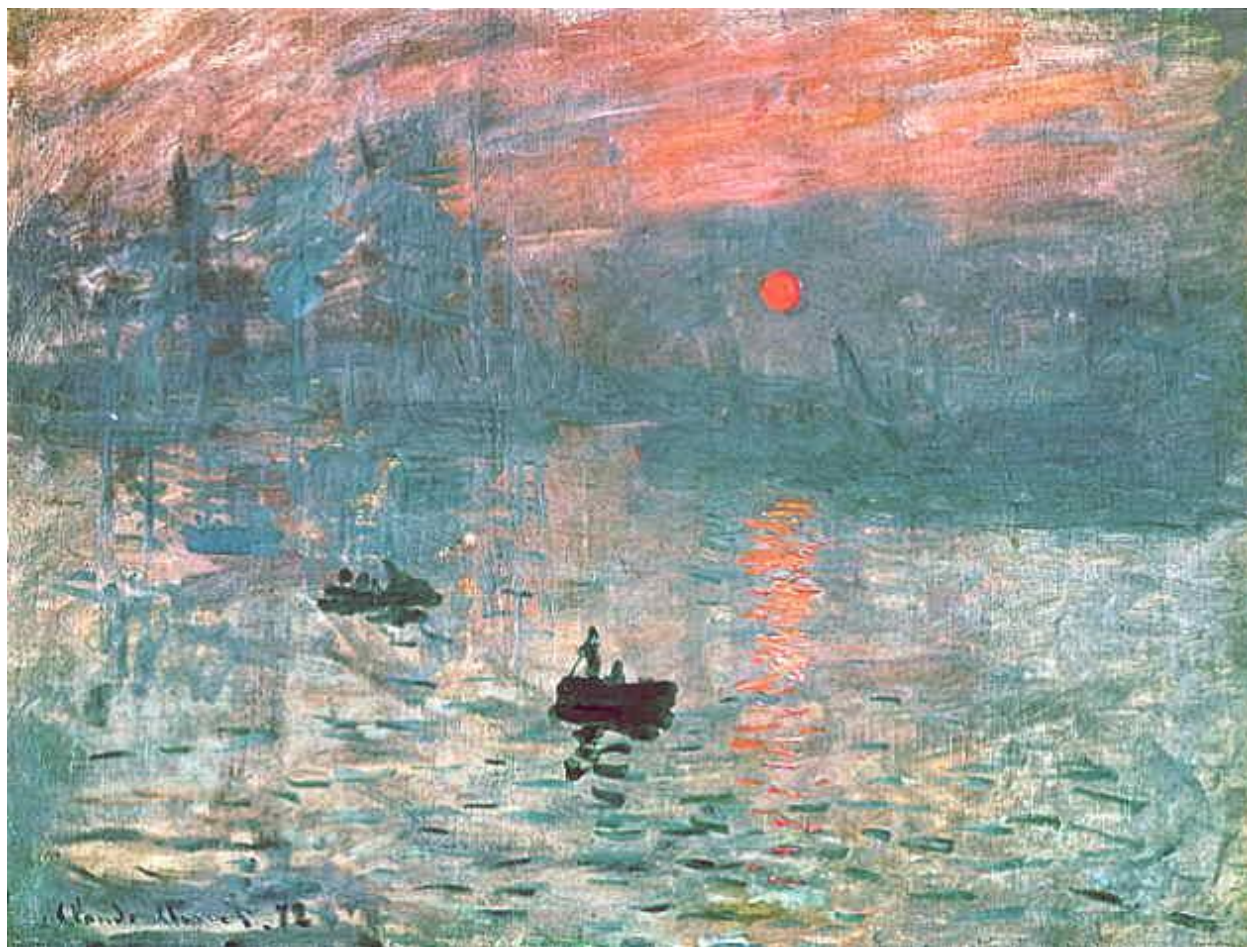
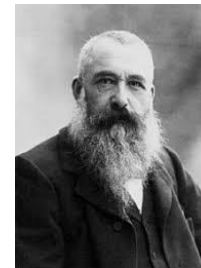

Toelichting bij “ruimte in de Barok”

De schilderkunst tijdens de barok kenmerkt zich door het gebruik van de volgende beeldaspecten:

- extreem realisme, overdreven anatomie;
- dramatische effecten;
- sterke licht/donker contrasten (clair obscur);
- veel emotie (op gezichten);
- veel vaart en beweging en druk/krinkelende figuren;
- berekende dieptebewerking;
- diagonalen (dynamische composities)
- lichtbron niet zichtbaar

Ruimte in het impressionisme

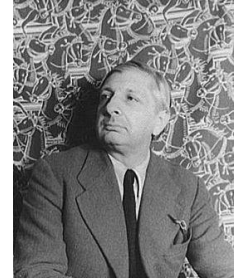

Hiernaast zie je een afbeelding van Claude Monet (1840-1926). Een schilder uit de tijd van het impressionisme.

De titel van het werk is “Soleil levant”, de opkomende zon. Het zijn snelle schetsen in olieverf. Je ziet dat er snel gewerkt is: de toetsen (penseelstreken) zijn blijven staan in de vorm van streepjes. Het moment is meestal van korte duur. Een zon die opkomt moet snel geschilderd worden omdat het aan verandering onderhevig is. Het schilderen is “en plein air”, buiten met “meeneembare” verf in tubes.

Ruimte in het surrealisme

Giorgio de Chirico (1888-1978) is een meester in het maken van een fictieve ruimte. De lange schaduwen veroorzaken een mysterieuze sfeer. Er zijn meerdere vluchtpunten. Probeer de diagonale lijnen te volgen: waar eindigen ze op de horizon?

Links: "Station van Montparnasse", 1914, olie op doek, 140 x 184.5 cm. Museum of Modern Art, New York.

Ruimte in het kubisme

Juan Gris, “Stilleven met gitaar, boek en krant”, ca. 1919.

De vormen in dit stilleven zijn geabstraheerd. In het kubsime kreeg het idee van de kunstenaar vrij baan boven de geziene werkelijkheid. Vormen werden al werkende aangepast om een evenwichtige compositie te verkrijgen.

Het “centraalperspectief” zoals bedoeld in de renaissance is nagenoeg verdwenen. De kunst werd “autonoom”.

Ruimte in het futurisme (1909-1916)

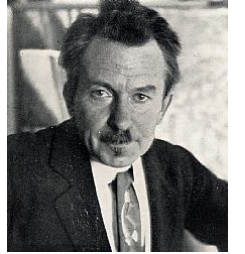
Het futurisme (1909-1916) ontstond in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog in Italië. Het was een stroming waarin dichters en schrijvers een grote rol speelden, maar kreeg vooral vorm in de beeldende kunst en de muziek. Het futurisme was op de toekomst gericht, en gekant tegen de tradities van de 19e eeuw. Het verheerlijkte lawaai, beweging, snelheid, techniek, oorlog en dynamiek. Het idealiseerde alles wat modern, nieuw en snel was. Men bewonderde de schoonheid van het machinetijdperk. De uitvinding van elektriciteit (straatverlichting), stoommachines, auto's, treinen, trams, de eerste vliegtuigen, radio en telegrafie, kunststoffen, fotografie en de film veranderen de wereld in hoog tempo.

De kracht en energie van een geïndustrialiseerde samenleving vormden de inspiratiebron voor kunstenaars. Het futurisme kwam in opstand tegen gevestigde normen en waarden, riep op tot de vernietiging van alles wat traditie was. Oude waarden en normen moesten de prullenbak in. Zij wilden zich alleen nog maar met de toekomst bezighouden (het Italiaanse futura = toekomst).

Beeldende kenmerken: herhaling en vervorming, suggestie van beweging.

<https://www.youtube.com/watch?v=O3jdSde1Qrw>

Futurisme, een voorbeeld

Giacomo Balla (1871- 1958)

Links: "Dynamiek van een aangelijnde hond"
1912, olieverf op doek, 89.9 x 109.9 cm
Albright-Knox Art Gallery, Buffalo, New York

Balla maakte ook studie van beweging in de fotografie (lange sluitertijden). Het werk hieronder is van Anton Bragaglia moet hij wel gezien hebben. De werkelijkheid bestaat niet meer uit stilstaande beelden.

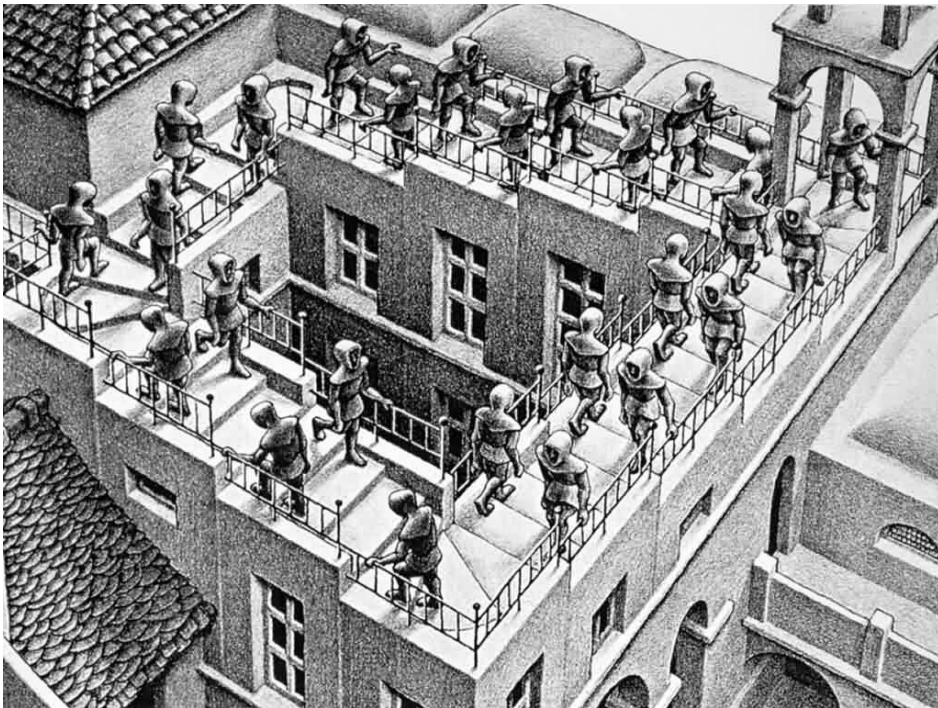

Twée kunstenaars na 1960 over “ruimte”

- M.C. Escher

“Klimmen en dalen”, litho 1960

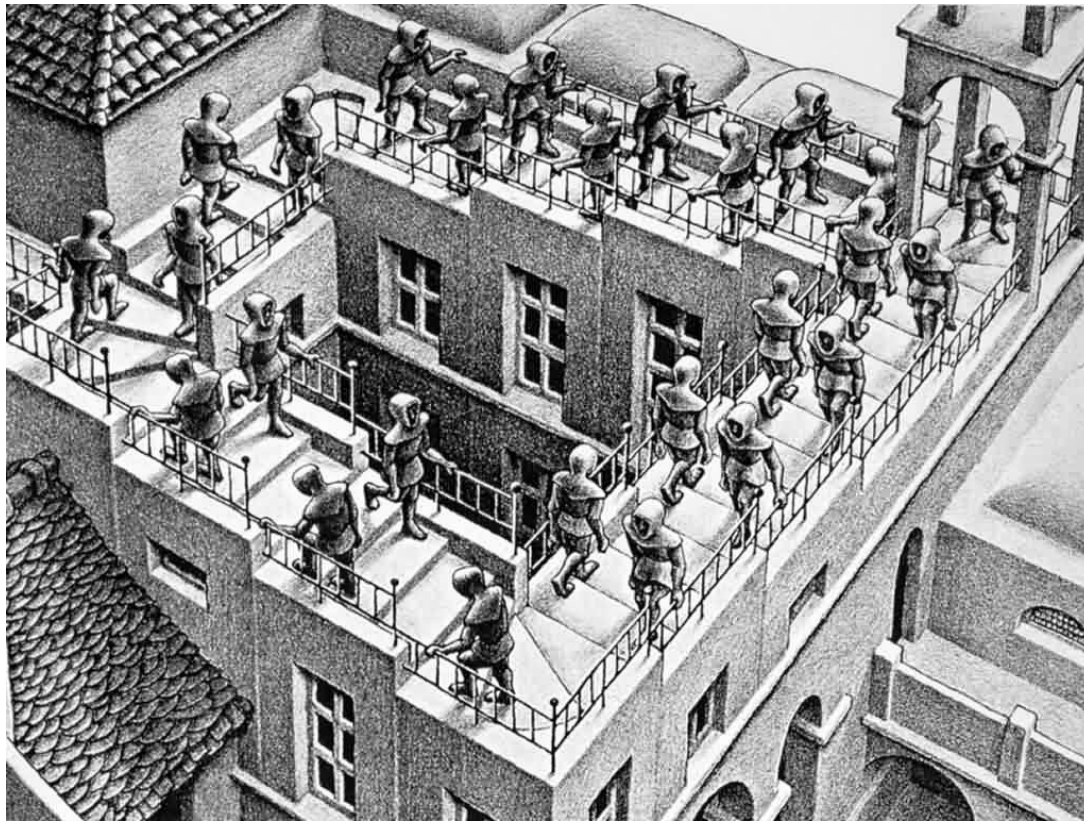

- J.C.J. Vanderheyden

“Luchtruimte”, acrylverf op doek 1991, 60 X 60 cm

M.C. Escher 1898-1972

Een Nederlandse kunstenaar bekend geworden door zijn houtsneden, gravures en litho's.

Zijn gravures verbeelden vaak onmogelijke constructies, studies van oneindigheid en in elkaar passende meetkundige patronen (vlakverdelingen) die geleidelijk in volstrekt verschillende vormen veranderen.

Links: "Klimmen en dalen", 1960, [litho](#).

J.C.J. van der Heyden 1928-2012

Een foto, genomen vanuit een vliegtuig. Een verblijf in het Verre Oosten (1977), reizen naar China (1989) over de Noordpool (1990) en de Himalaya (1979, 1986) inspireerden hem tot werken, die de aandacht vestigen op begrenzing en deling, leegte en weerkaatsing. Onder andere vanuit zijn vliegtuigraam bestudeerde hij tijd, licht en ruimte. De zo ontstane series zijn een belangrijk hoofdstuk van zijn omvangrijke oeuvre.

'Van der Heyden onderzoekt het schilderij in zijn grondvorm', stelde Rudi Fuchs(1967) eind jaren 1960, als "een onbepaald, vlak stuk linnen, gespannen op een spieraam dat elke gewenste vorm en elk gewenst formaat kan hebben". Die grondvorm wordt door hem vooral als een strikt optisch vlak-zijn ervaren. Hij beschilderde soms de smalle zijkanten van zijn schilderijen om deze als ruimtelijk object te kunnen ervaren. Ook heeft hij enige tijd de achterkant van zijn schilderijen beschilderd.

Linksboven: "Karacoram", zeefdruk op papier, 160 x 120 cm, Museum Bommel van Dam 2005.

Rechtsboven: een foto van het Karacoram gebergte.

Linksonder: "Airscape blue" 2008, olieverf op doek 60 X 85 cm

J.C.J. van der Heyden

1928-2012

“Blauw, Wit, Rood” 1967, olieverf op 5 doeken, Museum Valkhof Nijmegen.

JCJ Van der Heyden studeerde aan de kunst-academies in Den Bosch en Maastricht. Hij schilderde abstracte schilderijen maar hield zich ook bezig met fotografie, film en het maken van installaties. Van der Heyden experimenteerde met rechthoekige vormen en maakte schilderijen naar aanleiding van foto's die hij uit het raam nam als hij met een vliegtuig onderweg was.

Filmpje:

<https://www.youtube.com/watch?v=dyhpORIoKCc>

Begrippenlijst en namen

nevenschikking	In de compositie zijn de delen allemaal ongeveer even belangrijk. Je dient het werk zowel van onder naar boven als van links naar rechts te bekijken.
onderschikking	In de compositie is alles streng geordend. Er is vaak een vluchtpunt aanwezig
Les fleurs du mal	<i>(De bloemen van het kwaad)</i> is de belangrijkste dichtbundel van de Franse dichter Charles Baudelaire. Baudelaire wordt gerekend tot de stijlperiode van het surrealisme.
Vluchtpunt/verdwijnpunt	punt waarin evenwijdige lijnen uit de werkelijkheid verdwijnen in een perspectieftekening
Grotschildering, de techniek van	De verf werd op verschillende manieren aangebracht: met de vingers en tenen in de rode leem gedoopt, met eenvoudige kwasten, maar ook werd de verf in de mond genomen en op de rotswand gespuwd. Soms werd het pigment in rieten pijpjes verzameld en op een vochtig oppervlak geblazen.
Leon Battista Alberti	“Della pittura” in 1439–41 geschreven voor kunstenaars en behandelt de wetten van het centraalperspectief.
Vredeman de Vries	Hij was een van de invloedrijkste kunstenaars uit de 16e eeuw vanwege zijn beheersing van het perspectief, zijn publicaties, zijn ontwerpen en versieringen. Hij ontwierp veel meer dan hij uitvoerde.

Begrippenlijst en namen

Griekse schilderkunst, techniek Oudheid	Vazen werden gemaakt op een pottenbakkersschijf, en voorzien van afbeeldingen. Door een dunne laag van een andere kleisoort te gebruiken, die door het bakken op verschillende temperaturen rood of zwart kleurt, konden voorstellingen worden aangebracht. Lijnen werden ingekrast, en later geschilderd.
tondo	Een rond schilderij of reliëf uit de Oudheid
verkorting	verkorting is een term uit de schilderkunst, waarmee wordt aangeduid dat een lichaamsdeel of een ander voorwerp dat naar de schilder toe wijst of ervandaan, door de werking van het perspectief sterk wordt verkort.
trionfzuil	Een erezuil, triomfzuil of gedenkzuil is een zuilvormig monument ter herinnering aan een belangrijke gebeurtenis (zoals een overwinning in een oorlog of veldslag) of een belangrijk persoon.
fresco	Een fresco (Italiaans voor "vers") is een muur- of plafondschildering, waarbij de verf direct op de natte kalk wordt aangebracht, zodat zij daarmee, na droging, één geheel vormt.

Begrippenlijst en namen

Centraalperspectief (of ook wel “ooghoogteperspectief” of “lijnperspectief)	De centrale perspectief of de centrale projectie is een vorm van perspectief waarbij dat wat gezien wordt, op een plat vlak wordt uitgebeeld vanuit het standpunt van het oog van de waarnemer.
Dynamiek (in de compositie)	Beweging of actie in de verhouding van de onderlinge beeldelementen in een schilderij. Vooral zichtbaar in de stijlperiode van de Barok.
Clair-obscur (de techniek in de schilderkunst)	Techniek in de schilderkunst waarbij de licht-donker contrasten sterker worden uitgebeeld dan ze in werkelijkheid vaak zijn. Er wordt weinig gebruikgemaakt van de zogenaamde <i>middentonen</i> . Hiermee wordt een dramatisch effect bereikt, waarmee driedimensionale vormen worden geaccentueerd.
Toets (in de schilderkunst)	De toets is in de schilderkunst de wijze waarop de schilder de kwast of het penseel op het doek plaatst en de verf op het paneel of doek aanbrengt. De toets kan variëren van dik, of grof, tot (zeer) fijn en van langzaam tot snel. Tijdens de stijlperiode van het Impressionisme zijn de toetsen goed zichtbaar in de vorm van korte streepjes.
Pointillisme	Het pointillisme is een schildertechniek die vooral aan het eind van de negentiende eeuw werd beoefend. Ze wordt getypeerd door het gebruik van stippen die ongemengd op het doek worden geplaatst. Doel was vooral het licht te accentueren op basis van een analyse van de kleuren.

Begrippenlijst en namen

Prehistorie	Prehistorie, voorgeschiedenis of oertijd is een periode in de menselijke geschiedenis. (Er zijn geen geschreven documenten beschikbaar).
Oudheid	De klassieke oudheid is een naam van een periode die uitsluitend gebruikt wordt in de periodisering van de westerse geschiedenis. Gewoonlijk laat men deze periode met Homerus en het begin van de Archaïsche periode van de Oude Grieken in de 8e eeuw v. Chr. beginnen en met de val van het West-Romeinse Rijk in 476 na Chr. eindigen. Centraal staat daarbij de geschiedenis van Hellas en Rome .
Middeleeuwen	De middeleeuwen (ca. 500 tot ca. 1500) vormen in de geschiedenis van Europa de periode tussen de Oudheid en de vroegmoderne tijd. De middeleeuwse periode wordt zelf weer onderverdeeld in de vroege, hoge en late middeleeuwen.
Renaissance	De renaissance (letterlijk: <i>wedergeboorte</i>) is een periode in de Europese cultuurgeschiedenis die volgde op de middeleeuwen. De term kwam in de 19 ^e eeuw ook in omloop als “historisch periodebegrip”. De renaissance als laatmiddeleeuwse culturele beweging begon in Italië in de veertiende eeuw en verspreidde zich in de volgende eeuwen over de rest van Europa.

Begrippenlijst en namen

Barok	De barok is een Europese stijlperiode die aan het begin van de 17e eeuw in Italië tot ontwikkeling kwam en tot in de eerste helft van de 18e eeuw voortduurde, en die zich kenmerkt door overdaad van vorm en heftigheid van gevoelsuitdrukking. De barok kwam tot uiting op alle terreinen van de cultuur, zoals architectuur, tuinarchitectuur, schilderkunst, beeldhouwkunst, literatuur en muziek. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vroeg-, hoog- en laatbarok. De laatbarok wordt ook wel rococo genoemd.
Impressionisme	Impressionisme is een kunststroming, ontstaan vanuit de schilderkunst. De beweging had haar bakermat in Frankrijk, in de tweede helft van de negentiende eeuw.
Futurisme	Het futurisme (Italiaans futuro, "toekomst") is een van oorsprong Italiaanse beweging en kunststroming van 1909 tot 1914, ontstaan uit het kubisme. Enkele kenmerken van het futurisme zijn snelheid, energie, agressie, krachtige lijnen, vooruitgang en nieuwe technologie.
Kubisme	Het kubisme is een stroming binnen de moderne kunst van het begin van de 20e eeuw. Het is een van de vier grote schilderstijlen (naast het dadaïsme, het expressionisme en de abstracte kunst) in de Europese schilderkunst van de 20e eeuw.

Begrippenlijst en namen

Surrealisme	Het surrealisme is een kunststroming in de moderne kunst ontstaan als literaire stroming in het begin van 1920. Hoewel er een hoogtepunt van het surrealisme is waar te nemen tussen 1925 en 1940, in zowel schilderkunst, beeldhouwkunst en in de literatuur, is het surrealisme nog steeds aanwezig en actief.
M.C. Escher	Maurits Cornelis Escher (Leeuwarden, 17 juni 1898 – Hilversum, 27 maart 1972) was een Nederlandse kunstenaar, die bekend is om zijn houtsneden, houtgravures en lithografieën, waarin hij vaak speelde met wiskundige, meetkundige principes. Zie ook DIA 29.
J.C.J. Vanderheyden	Brabantse beeldend kunstenaar, werkzaam als kunstschilder, fotograaf, graficus, collagekunstenaar, beeldhouwer en cineast in een non-figuratieve stijl. https://vanabbemuseum.nl/programma/programma/jcj-vanderheyden/ ZIE ook DIA 30.
Anton Giulio Bragaglia	Binnen de futuristische beweging was de fotograaf Anton Giulio Bragaglia actief. Deze Bragaglia maakte foto's met een lange sluitertijd. De suggestie van beweging is zichtbaar.

